

1.МАЪРУЗА МАТНИ

25-мавзу. Молия бозорлари ва институтлари

1. Молия бозорларида суғурта ташкилотларининг фаолияти ва роли
2. Молия бозорларида банкларнинг фаолияти ва роли
3. Молия бозорларида инвестиция институтларининг фаолияти ва роли
4. Молия бозорларида давлат молия институтларининг фаолияти ва роли

Молия бозори инфратузилмасининг институционал таркибига эмитентлар ва инвесторлар билан бирга савдо тизимлари, профессионал қатнашчилари ва регуляторлар киришини кўриш мумкин. Бу институтларнинг институтларнинг барчасини (яъни олти унсурини) ўзаро боғлиқликдаги фаолияти молия бозорининг самарали функциясини таъминлайди ва индустриясини ифодалайди. Бунда молия бозорининг профессионал (малакали) ва ваколатли қатнашчилари бўлмиш молия институтларини алоҳида ўзаро боғлиқликда кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Чунки молия бозорида профессионал ва ваколатли (давлат молия органлари) қатнашчилари молия бозорининг нормал фаолиятини ва функциясини таъминлайдилар. Яъни молия институтлари ва савдо тизимлари эмитентлар ва инвесторларнинг молия бозорида мос равишда бир-бирлари ўртасида молиявий инструментлар ва молиявий ресурслар бўйича ўзаро алмашиниш жараёнини амалга оширишида малакали тарзда фаол қатнашувчи институтлар ролини бажаради. Бунда улар инвестор ва эмитентларни ўзаро боғлайди, манфаатлар мослиги ва мутаносиблигини молия бозори конъюнктурасига боғлиқ ҳолда таъминлайдилар. Молия бозорида айнан самарали эмиссион ва инвестицион сиёсатлар молия институтлари ва савдо тизимлари фаолиятларига кўпдан (сезиларли) боғлиқ.

Айтиш жоизки, молия бозори қатнашчилари фаолияти сифати ва мулки баҳосини мос равишда махсус информацион рейтинг агентликлари, аудиторлар ва баҳоловчи компаниялар ҳолисона баҳолаб белгилайдиган институтлар бўлганлиги учун уларни молия бозорининг алоҳида ҳолис профессионал институтлари сифатида қараш лозим. Чунки бундай институтлар молия бозори томонидан тан олинган, лекин унга расман бўйсунмайдиган информацион ташкилотлар ҳисобланиб, уни объектив ва фойдали информация (ахборот ва маълумотлар, реклама, тақдимот, аналитик тадқиқотлар, маслаҳатлар ва ҳулосалар) ва хизматлар билан таъминлайдилар. Фонд индикаторларини (индексларини) белгиловчи институтларни (*S&P, Рейтер, Moody's, GST, Financial Times, АК&М, RTS* агентликлари, *Dow Jones & Co, Frank Russel Company (Tacoma, WA), Value Line, Росбизнесконсалтинг* компаниялари, ва ҳ.к.) кўрсатиш мумкин. Уларнинг ҳар бири ўзининг услубиятига эга бўлиб, таҳлил натижалари бир-бирлари билан маълум

даражада корреляцияланади. Аудиторлар молиявий ҳисоб ва ҳисоботларни қонунчилик асосида текшириб, маслаҳатлар бериб, хулосалар берадилар. Баҳоловчи компаниялар эса мулкни баҳолайдилар. Умуман олганда уларнинг фаолият маҳсуллари молия бозори томонидан ҳозиргача тан олинади ва унинг учун зарурий ҳисобланади.

1. Молия бозорларида суғурта ташкилотларининг фаолияти ва роли

Умуман олганда, суғурта – бу молиянинг алоҳида шакли бўлиб, ҳаётда ва бозор иқтисодиётида маълум бўлган рискларни келишилган ҳақ эвазига қабул қилиб компенсациялашдан иборат молиявий фаолият тури ҳисобланади. Молия бозорида бундай фаолиятни ихтисослашган юридик шахс мақомига эга бўлган турли мулкчилик шаклида тузилган суғурта ташкилотлари (компаниялари) амалга оширади. Бунда суғурта компаниялари тижорат ташкилотлари сифатида маълум рискларга мойил бўлганликлари сабабли, улар ўзларига қабул қилган рискларни бошқа ўхшаш, лекин йирик ва нуфузли, суғурта компаниялари ёрдамида қайта суғурталайдилар.

Суғурта компаниялари фаолиятининг ҳосса ва хусусиятлари эвазига молия бозори таркибида алоҳида сегмент – интеграллашган суғурта хизматлари бозори фаолият юритади ва ривожланади. Бунда улар на фақат рисксизликни таъминловчи институтлар, балки молиявий ресурслар аккумулятори ва мос равишда йирик инвестициялар манбаи ва инвестор ҳам сифатида намоён бўлади. Таъкидлаш жоизки, суғурта компаниялари молия бозорининг суғурта сегментида суғурта операцияларини, бошқа сегментларида эса молиявий инвестицион операцияларни амалга оширади.

Агар суғурта компаниялари акциядорлик капитали асосида тузилган бўлса, унда улар акциялар эмитенти сифатида ҳам намоён бўлади. Фонд бозоридаги эмиссион фаолияти доирасида улар бошқа турдаги қимматли қоғозларни ҳам белгиланган тартибда чиқаришга ҳақли.

Кўришиб турибдики, суғурта компаниялари банклар ва инвестиция институтлари билан бир қаторда молия бозорининг профессионал, ўта зарур, фойдали ва энг салмоқли қатнашчиларидан ҳисобланади.

Демак, суғурта ташкилотлари молия бозоридаги, умуман иқтисодиётдаги ва ҳаётдаги барча олдиндан ноаниқ (башорат қилиниши қийин бўлган) ҳоллар ва эҳтимолий қалтис ҳатти-ҳаракатларни рисксиз (маълум даражада) тарзда бошдан кечиришнинг ишончлилик даражасини улардаги мавжуд бўлган риск даражаларини келишилган ҳақ эвазига пасайтириш орқали таъминлайди, натижада молиявий ресурслар аккумуляторига (жамғармасига) айланади, бу эса уларни катта ҳажмдаги инвестициялар манбаига айлантиради ва институционал инвестор сифатида молия бозорида самарали фаолият юритиш учун кенг имкониятлар беради. Бу эса молия бозорининг рисксизлилик, жалбдорлилик, барқарорлик, молиявий ҳавфсизлик даражасини кўтаришга, самарали инвестицион ҳажминини ва жараёни сифатини оширишга хизмат қилади.

Шундай қилиб, суғурта компаниялари умуман ҳаётда ва иқтисодий ҳаётда, хусусан молия бозорида қуйидаги ролларни бажаради:

- рисксизликни (суғурта турлари классификатори бўйича) таъминловчи молиявий институтлар;

- молиявий ресурслар аккумулятори, йирик инвестициялар манбаи;

- институционал инвестор (белгиланган тартибда);

- қимматли қоғозлар эмитенти (белгиланган тартибда).

Айтилганларни халқаро суғурта бозори ва суғурта операциялари ривожланиши тенденциялари асосида кўриш мумкин¹.

2. Молия бозорларида банкларнинг фаолияти ва роли

Умуман олганда, банк – бу молиянинг махсус фаолият соҳаси бўлиб, молия бозори орқали пул ресурсларини жамлаб, уларни иқтисодий турли самарали субъектларига манфаатли тақсимлайдиган алоҳида молиявий институт ҳисобланади. Бунда банк пул ва молиявий инструментлар ёрдамида ўзи билан боғлиқ шахслар (кредиторлар, эгалари-инвесторлар, жорий операциялар хизматидан фойданувчи миқдорлар, кредит олувчилар, шериклари) рискларини маълум (келишилган) ҳақ эвазига қабул қилиб олади ва жамланган рискларни манфаатли (фойда олиш ва фойда билан таъминлаш мақсадида) дифференциациялаш асосида профессионал бошқаради. Молия бозорида бундай фаолиятни ихтисослашган юридик шахс мақомига эга бўлган турли мулкчилик шаклида тузилган банклар амалга оширади. Бунда банклар тижорат ташкилотлари сифатида маълум рискларга мойил бўлганликлари сабабли, улар молия бозори орқали ўз рискларини бошқарадилар.

Банклар фаолиятининг механизми, ҳосса ва хусусиятлари эвазига молия бозори таркибида алоҳида сегмент – банк капитали ва хизматлари бозори фаолият юритади ва ривожланади. Бунда улар кредит, пул воситалари билан боғлиқ операциялар институтлари, молиявий ресурслар ва инструментлар аккумулятори ва мос равишда йирик инвестициялар манбаи, институционал инвестор, профессионал эмитент ва воситачи сифатида намоён бўлади. Башқача қилиб айтилганда, банклар молия бозорининг пул, валюта ва кредит (банк капитали) сегментида тегишли операцияларини бажаради, фонд инструментлари сегментида эса қимматли қоғозлар билан боғлиқ молиявий хизмат, эмиссион ва инвестицион операцияларни амалга оширади. Бундан ташқари банклар ўз фаолиятлари доирасида кўчмас мулк бозорида ва ипотекавий хизматларни ҳам кўрсатади.

Кўришиб турибдики, банклар суғурта компаниялари ва инвестиция институтлари билан бир қаторда молия бозорининг профессионал, ўта зарур, фойдали ва энг салмоқли қатнашчиларидан ҳисобланади.

Айтилган операциялар негизида давлат (марказий) банки ва тижорат банклари ўзаро боғлиқликда банк тизимини ҳосил қилиб, марказий банк

¹ Ваҳобов А.В., Жумаев Н.Х., Бурханов У.А. Халқаро молия муносабатлари.-Т.: Шарқ, 2003.-бб.347-370.

бошчилигида молия бозори орқали иқтисодиётда кредит-пул (монетар) сиёсатини юритади. Бу эса молия бозорининг рисксизлилик, жалбдорлилик, барқарорлик, молиявий ҳавфсизлик даражасини кўтаришга, самарали инвестицион ҳажмини ва жараёни сифатини оширишга ҳизмат қилади.

Шундай қилиб, банклар умуман иқтисодиётда, хусусан молия бозорида қуйидаги ролларни бажаради:

- монетар сиёсатни таъминловчи институтлар;
- иқтисодиёт субъектларига кредит, пул воситалари билан боғлиқ операциялар бўйича профессионал ҳизматлар кўрсатувчи институтлар;
- молиявий ресурслар аккумулятори, йирик инвестициялар манбаи;
- институционал инвестор (белгиланган тартибда);
- қимматли қоғозлар чиқарувчи (белгиланган тартибда);
- фонд бозорида профессионал ҳизмат кўрсатувчи институт.

Айтилганларни халқаро банк тизими ривожланиши тенденциялари асосида кўриш мумкин².

Ҳозирда ривожланган мамлакатлардаги банклар операциялари ва даромадининг 80 фоизига яқин миқдори қимматли қоғозлар бозорида шаклланмоқда. Даромадининг қолган қисми эса традицион банк операцияларидан ҳосил бўлмоқда. Бу ҳолатни инвестиция банклари фаолияти мисолида кўриш мумкин.

Инвестиция банки – бу асосан қимматли қоғозлар билан боғлиқ операцияларга ихтисослашган кредит-молия институти. Унинг мақсади: молия бозорлари орқали қўшимча пул маблағларини жалб қилиш, ўз мижозларини (жумладан давлатни) узоқ муддатли кредитлаш.

Инвестиция банклари мумтоз маънодаги банклардан фарқланиб, оддий банкларга ўхшаш кўп турдаги банк операцияларини бажармайдилар. Одатда уларни инвестицион банкирлар деб номлашади. Бунда уларнинг қимматли қоғозлар бўйича молиявий воситачи (қимматли қоғозларни чиқариш ва жойлаштирувчи ҳамда улар билан боғлиқ савдо операцияларини амалга оширувчи) сифатидаги фаолияти назарда тутилади.

Замонавий инвестиция банки ҳозирда на фақат фонд бозорларида қимматли қоғозлар билан боғлиқ операцияларни бажаради, балки компанияларни бирлаштирилиши (ютиб борилиши) ва ўзаро бирлашишини ташкиллаштириш, ипотекани ва венчур капиталини бошқариш билан ҳам шуғулланади.

Айтиш жоизки, Ғарб мамлакатлари қонунлари ва статистикасида барча молиявий институтларни уларнинг асосий функциялари бўйича фарқланади. Лекин амалиётда эса борган сари тижорат ва инвестиция банклари орасидаги фарқ йўқолиб бормоқда. Бунга мисол қилиб кўрсатиш мумкинки, масалан, АҚШдаги тижорат банклари қонунчилик (1933 йилдаги Гласс-Стигал ва қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонунлар) билан ўрнатилган тўсиқларни четлаб ўтиб, ўз фаолиятларини универсаллаштириш йўлида банк

² Ваҳобов А.В., Жумаев Н.Х., Бурханов У.А. Халқаро молия муносабатлари.-Т.: Шарқ, 2003.-66.347-370; Максимо В.Энг, Фрэнсис А.Лис, Лоуренс Дж.Мауер. Мировые финансы.-М.: ИКК «ДеКА», 1998.-736 с.

холдингларини, инвестиция корпорацияларини тузганлар ва фонд бозорида билвосита фаол қатнашганлар. Кўп йиллик бундай самарасиз чекловчи тажрибадан кейин ҳозирда (2001 йилдан бошлаб) АҚШ банкларига фонд бозоридаги қўйилган тўсиқлар олиб ташланган.

Инвестиция банклари турли мамлакатларда маълум хусусиятларга эга. Масалан, Буюк Британияда – турли профилли инвестиция компаниялари, савдо банклари. Бунда савдо банклари оддий банк операцияларидан ташқари, акциядорлик компаниялари, пенсия фондари, суғурта компаниялари қимматли қоғозларини бошқариш билан ҳам шуғулланади.

Францияда эса бизнес-банклар, инвестиция уйлари, Германияда – инвестиция жамиятлари, Японияда – траст-банклар ва шаҳар банклари мисол бўла олади.

Ҳозирда дунёнинг энг йирик инвестиция банклари қуйидагилар ҳисобланади³: *HSBC Holdings* (Буюк Британия), *Chase Manhattan Corp.* (АҚШ), *Credit Agricole Group* (Франция), *Citicorp.* (АҚШ), *Bank of Tokyo-Mitsubishi* (Япония), *Deutsche Bank* (Германия), *Bank America Corp.* (АҚШ), *ABN AMRO Bank* (Голландия), *Sumitomo Bank* (Япония), *Dai-Ichi Kangyo Bank* (Япония) ва ҳ.к.

Шундай қилиб, банкларнинг молия бозоридаги фаолият турларини қуйидагича тизимлаштириш мумкин.

1. Банклар молия бозорининг қуйидаги сегментларида фаолият юритадилар: валюта, қимматли қоғозлар, пул-кредит (жумладан ипотека кредитлари), қимматбаҳо металлар ва тошлар (жумладан санъат асарлари).

2. Кўчмас мулк бозорида воситачи, риелтор, ишончли бошқарувчи (траст), ипотекавий инвестор сифати фаолият кўрсатади.

3. Валюта бозорида: дилер ва брокер (трейдер, жумладан валюта оператори). Бунда спот ва муддатли бозорларда иштирок этади.

4. Пул-кредит бозорида: пул ҳисоб рақамлари ва пул воситалари (чеклар, карточкалар ва ҳ.к.) бўйича миждозларга операцион хизмат кўрсатиш; кредит бериш ва олиш; бўлак кредиторларнинг кредит траншлари бўйича оператор бўлиш ва ҳ.к.

5. Қимматли қоғозлар бозорида: эмитент (эмиссияланувчи ва эмиссияланмайдиган турлари бўйича); институционал инвестор (ўзининг инвестицияларини бошқариш бўйича) ва коллектив инвестор (миждозларининг инвестицияларини бошқариш бўйича); профессионал институт (брокер, трайдер, дилер, андеррайтер, траст, консалтинг, клиринг, депозитарий, трансфер-агент ва ҳ.к.).

Молия бозорида санаб ўтилган фаолият турларини универсал банклар амалга оширади.

3. Молия бозорларида инвестиция институтларининг фаолияти ва роли

³ Top 1000. The Banker.-1998.-July.-p.131.

Умуман олганда, инвестиция институти – бу молиянинг алоҳида фаолият соҳаси бўлиб, молия бозорининг фонд сегментида қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялар бўйича малакали хизматлар кўрсатувчи молиявий институт ҳисобланади. Бошқача қилиб айтилганда, фонд (қимматли қоғозлар) бозорида профессионал фаолият қимматли қоғозларни ҳаёт циклидаги жарёнда содир (талаб) бўладиган хизматларни белгиланган тартибда кўрсатиш бўйича тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади. Қимматли қоғозлар бозорида бундай фаолиятни ихтисослашган юридик шахс мақомига эга бўлган, турли мулкчилик шаклида тузилган, маҳсус лицензияга (руҳсатномага) эга бўлган инвестиция институтлари амалга оширади.

Инвестиция институтлари фаолиятининг механизми, ҳосса ва хусусиятлари эвазига фонд бозори инфратузилмаси таркибида алоҳида малакали хизматлар бозори фаолият юритади ва ривожланади. Бунда улар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда молиявий ресурслар (жамғармалар) ва инструментлар (қимматли қоғозлар) билан боғлиқ операциялар институтлари, молиявий ресурслар ва инструментлар аккумулятори ва ҳисобчиси, мос равишда йирик инвестициялар манбаи, институционал инвестор, профессионал эмитент ва воситачи сифатида намоён бўлиши мумкин.

Кўриниб турибдики, инвестиция институтлари банклар ва суғурта компаниялари билан бир қаторда молия бозорининг профессионал, ўта зарур, фойдали ва энг салмоқли қатнашчиларидан ҳисобланади.

Бу эса молия бозорининг, хусусан қимматли қоғозлар бозорининг, рисксизлилик, жалбдорлилик, барқарорлик, молиявий ҳавфсизлик даражасини кўтаришга, самарали инвестицион ҳажмини ва жараёни сифатини оширишга хизмат қилади.

Шундай қилиб, инвестиция институтлари умуман иқтисодиётда, хусусан қимматли қоғозлар (фонд) бозорида қуйидаги ролларни бажаради:

- иқтисодиёт субъектлари ва аҳолига қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялар бўйича профессионал хизматлар кўрсатувчи институтлар;

- молиявий ресурслар ва инструментлар аккумулятори, йирик инвестициялар манбаи;

- институционал инвестор (белгиланган тартибда);

- қимматли қоғозлар эмитенти (белгиланган тартибда).

Ҳозирда ривожланган мамлакатлардаги инвестиция институтлари операциялари жаҳон фонд бозорларининг барча қисмини қамраб олган.

Қимматли қоғозлар бозори профессионал қатнашчиларининг ижроия органлари раҳбарлари, шунингдек уларнинг имзо ҳуқуқига эга ходимлари қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан бериладиган малака гувоҳномаларига эга бўлишлари керак. Малака гувоҳномасининг амал қилиш муддати турли мамлакатларда ҳар қил бўлади, масалан, Ўзбекистонда – уч йил.

Дунёнинг турли мамлакатларида инвестиция институтларининг фаолият турлари ўзгача номланади, лекин улар мазмунан ўхшаш. Масалан,

жаҳон амалиётида фаолият турлари қуйидагича номланишиш мумкин: дилер, брокер, бошқарувчи компания, депозитарий, клиринг ва ҳ.к.

Ўзбекистон қимматли қоғозлар бозорида эса қуйидаги *профессional фаолият* турлари амалга оширилади:

- инвестиция воситачиси фаолияти;
- инвестиция маслахатчиси фаолияти;
- инвестиция фонди фаолияти;
- бошқарувчи компания фаолияти;
- инвестиция фондларининг инвестициявий активларини бошқариш бўйича фаолият;
- депозитарий фаолияти;
- хисоб-клиринг палатаси (ташкilotи) фаолияти;
- трансфер-агент фаолияти (лицензияланмайди);
- қимматли қоғозлар бўйича биржадан ташқари савдолар ташкilotчиси фаолияти.

Қимматли қоғозлар бозорида қонун ҳужжатларига мувофиқ профессионал фаолиятнинг бошқа турлари ҳам амалга оширилиши мумкин, масалан, номинал сақловчи (депозитарий бажаради).

Қимматли қоғозлар бозорида профессионал фаолиятни амалга оширувчи инвестиция фонди фақат очиқ акционерлик жамияти шаклида тузилади.

Қимматли қоғозлар бозорида профессионал фаолиятни амалга оширувчи юридик шахсларни тузиш, фаолият курсатиш ва тугатиш тартиби, ушбу Қонуннинг қоидалари хисобга олинган ҳолда, қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Келтирилган фаолият турларига қисқача тавсиф берамиз.

Қимматли қоғозлар бозорида *инвестиция воситачиси* фаолиятига брокерлик ва дилерлик фаолиятлари киради.

Топшириқ шартномалари ёки воситачилик ҳақи асосида ёхуд битимлар тузиш учун берилган ишончнома асосида иш олиб бориб, ваколатли шахс ёки воситачи сифатида қимматли қоғозлар юзасидан фуқаролик-ҳуқуқий битимларни амалга ошириш брокерлик фаолияти ҳисобланади.

Брокерлик фаолиятида операциялар асосан мижоз номидан (топшириғига биноан) ва мижоз ҳисобидан бажарилади.

Мижозларнинг қимматли қоғозларга сармоя киритиш учун брокерга берилган пул маблағлари, шунингдек брокер томонидан мижозлар билан тузилган шартномалар асосида амалга оширилган битимлардан олинган пул маблағлари брокер томонидан банкда очиладиган алоҳида банк ҳисоб рақам(лар)ида (махсус брокерлик ҳисоб рақамида) сақланиши керак.

Агар брокерлик хизмати курсатиш шартномасида кўзда тутилган бўлса, брокер мижозга унинг пул маблағлари ҳисобига топшириқларни бажариш ёки мижоз талабига кура уларни қайтариб беришни кафолатлаган ҳолда, махсус брокерлик ҳисоб(лар)идаги мижозларнинг пул маблағларидан ўз манфаатлари учун фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Брокерга ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш ҳуқуқини берган мижозларнинг пул маблағлари, унга ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш ҳуқуқини бермаган мижозларнинг пул маблағлари сақланадиган махсус брокерлик ҳисоб рақам(лар)идан бошқа махсус брокерлик ҳисоб рақам(лар)ида сақланиши керак.

Брокер ўзининг шахсий пул маблағларини махсус брокерлик ҳисоб рақам(лар)ига ўтказиш ҳуқуқига эга эмас, ушбу модда билан белгиланган тартибда мижозга қайтариб бериш ва/ёки унга қарз бериш холлари бундан мустасно.

Брокер махсус брокерлик ҳисоб рақам(лар)ида турган хар бир мижознинг пул маблағларининг ҳисобини юритишга ва мижозга ҳисобот беришга, шунингдек, топшириғи бўйича акциясига эгалик қилаётган шахс билан тузилган шартномага мувофиқ ва унинг топшириғи билан қимматли қоғозлар бўйича операциялар ва битимларни амалга оширишга мажбур.

Махсус брокерлик ҳисоб рақам(лар)ида турган мижозларнинг пул маблағлари брокернинг мажбуриятлари юзасидан ундирилиши мумкин эмас.

Муайян қимматли қоғозларни сотиб олиш ва/ёки сотиш нархларини ошқора эълон қилиш ҳамда ушбу қимматли қоғозларни эълон қилинган нархлари бўйича сотиб олиш ва/ёки сотиш мажбуриятини олиш йўли билан ўз номидан ва ўз ҳисобидан қимматли қоғозларга доир олди-сотди битимларини тузиш дилерлик фаолияти ҳисобланади. Қимматли қоғозлар бўйича дилерлик фаолиятини амалга оширувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал катнашчиси дилер деб номланади.

Нархлардан ташқари дилер қимматли қоғозларнинг олди-сотди шартномасига бошқа муҳим шартларни маълум қилиш ҳуқуқига эга: олинаётган/сотилаётган қимматли қоғозларнинг минимал ёки максимал миқдори, шунингдек эълон қилинган нархлар амал қиладиган муддат. Эълонда бошқа муҳим шартлар кўрсатилмаса, дилер уз мижози таклиф қилган муҳим шартлар бўйича шартнома тузишга мажбур. Дилер шартнома тузишдан бош тортиши холларида, уни шундай шартнома тузишга мажбур қилиш ва/ёки мижозга етказилган зарарларни қоплатиш тўғрисида даъво кўзғатилиши мумкин.

Инвестиция воситачиси ўзининг ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги туфайли мижозларига етказилган зарарни қоплаши шарт.

Инвестиция воситачисининг корхоналари ва ташкилотларини Ягона давлат реестридан чиқариш фақат унинг мижозларига ажратилган пул маблағлари ва қимматли қоғозларни қайтариш билан боғлиқ таомиллар бажарилганидан сўнггина қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органининг ёзма тасдиғи асосида амалга оширилади.

Қимматли қоғозлар бозорини ва унинг иштирокчиларини таҳлил этиш ва истикболини аниқлаш, молиявий воситаларни (молиявий мажбуриятларни) экспертиза қилиш, ишлаб чиқиш ва тавсия этиш бўйича хизматлар кўрсатиш, қимматли қоғозлар чиқариш, уларни жойлаштириш ва муомалага киритиш, мутахассисларни қайта тайёрлаш, шунингдек юридик ва

жисмоний шахслар инвестиция сиёсатини амалга оширишлари хусусида маслахатлар бериш соҳасидаги хизматлар қимматли қоғозлар бозорида *инвестиция маслахатчисининг* фаолияти, деб эътироф этилади.

Қимматли қоғозлар бозорида инвестиция маслахатчиси фаолияти билан шуғулланувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчиси инвестиция маслахатчиси деб номланади. Юридик ёки жисмоний шахс инвестиция маслахатчиси бўлиши мумкин.

Инвестиция маслахатчиси мижозга муайян қимматли қоғозларни сотиб олиш ёки сотиш бўйича тавсиялар тақдим этиш, шунингдек мижозга инвестиция қарорини ўзи мустақил қабул қилиши учун зарур ахборотни тақдим этиш ҳуқуқига эга.

Маслахат хизматлари кўрсатилганида, бажарилган ишлар далолатномасида мувофиқ ёзувлар кўрсатилади, мижозга тақдим этилган ҳужжатларнинг нусхалари эса инвестиция маслахатчисида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда сақланади.

Инвесторларнинг пул маблағларини ишга солиш мақсадида акциялар сотиб оладиган ва чиқарадиган ҳамда маблағларни фонд номидан қимматли қоғозларга, масъулияти чекланган жамиятлар улушларига, банклардаги ҳисобварақларга ва омонатларга қўядиган юридик шахс *инвестиция фондидир*.

Инвестиция фондларининг маблағларни бундай қўйиш билан боғлиқ таваккалчилиги, бу маблағларнинг бозордаги қадри ўзгаришидан келадиган даромад ва кўриладиган зарар тўла-тўқис ушбу фонд эгалари (акциядорлари) ҳисобига ўтказилади ва улар томонидан фонд акцияларининг жорий нархлари ўзгариши ҳисобига реализация қилинади.

Банклар ва суғурта компаниялари инвестиция фондлари бўла олмайди.

Инвестиция фонди бошқа ташкилий-ҳуқуқий шаклларга қайта тузилиши мумкин эмас. Инвестиция фондини қайта ташкил этиш қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Инвестиция фондининг лицензияси амал қилишини тугатиш ёки лицензиясини бекор қилиш инвестиция фондининг фаолияти тугатилишига ва лицензиясини амал қилишини ёки бекор қилинши тўғрисида қарор қабул қилинган кундаги бозор нарҳида, лекин бу ҳол содир бўлган санадан олдинги олти ой ичидаги ўртача нархдан кам бўлмаган нарҳда фонд акциядорларига уларнинг маблағларини қайтариб беришга олиб келади.

Инвестиция фондини корхоналар ва ташкилотлар ягона давлат реестридан чиқариш фақат ушбу моддада кўрсатилган жараёнлар тугаганидан сунг, қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органининг ёзма тасдиғи асосида амалга оширилади.

Юридик шахснинг эгалик қилиш учун ўзига берилган ва бошқа бир шахсга тегишли бўлган, мазкур шахс ёки бу шахс кўрсатган учинчи шахслар манфаатларини кўзлаб:

- қимматли қоғозларни;
- қимматли қоғозларни сармоялашга мўлжалланган пул маблағларини;

- қимматли қоғозларни бошқариш жараёнида олинадиган пул маблағлари ҳамда қимматли қоғозларни ҳақ эвазига бошқариш ваколатини муайян муддат давомида ўз номидан амалга ошириши қимматли қоғозларни *бошқариши соҳасидаги* фаолият ҳисобланади.

Қимматли қоғозларни бошқариш фаолиятини амалга ошириш тартиби қонун ҳужжатлари ва шартномалар билан белгиланади.

Қимматли қоғозларни ишончли бошқариш бўйича фаолиятни амалга оширувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал катнашчиси *бошқарувчи компания* деб номланади.

Ишончли бошқарувга берилган инвестиция активлари билан битимларни бошқарувчи компания ўз номидан амалга оширади, бунда у бошқарувчи компания сифатида ҳаракат қилаётганлигини кўрсатиши керак. Агар ёзма равишда расмийлаштиришни талаб этмайдиган ҳаракатларни амалга оширишда бошқа тараф унинг бажарилиши тўғрисида бошқарувчи томонидан маълум қилинган бўлса, ёзма ҳужжатларда ишончли бошқарувчининг номидан кейин тегишли белгилар киритилган бўлса, юқоридаги шартга амал қилинган ҳисобланади.

Агар бошқарувчи компания ва унинг мижози ёки бир бошқарувчи компаниянинг турли мижозлари манфаатлари юзасидан баҳс, барча тарафлар олдиндан бу ҳақда хабардор қилинмаган бўлса, бошқарувчи компаниянинг мижоз манфаатларига зарар етказувчи ҳаракатларни амалга оширишга олиб келган бўлса, бошқарувчи компания ўз ҳисобидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда зарарларни қоплашга мажбур.

Инвестиция фондларининг инвестиция активларини бошқариш бўйича фаолият деганда, ушбу модда ва қонун ҳужжатлари билан белгиланган фаолиятнинг талабларига жавоб берадиган *бошқарувчи компаниянинг* фаолияти тушунилади. Инвестиция фондларининг инвестиция активларини бошқариш бўйича фаолиятни амалга оширувчи юридик шахс *инвестиция фондларининг бошқарувчи компанияси* деб номланади.

Инвестиция фондларини бошқарувчи компания инвестиция фондларининг инвестиция активларини бошқариш бўйича фаолиятни амалга оширувчи, шунингдек қимматли қоғозларнинг олди-сотдиси билан шуғулланувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал катнашчиси ҳисобланади.

Инвестиция фондларини бошқарувчи компания қонунчиликка мувофиқ тузилган ва инвестиция фондининг топшириғи билан ва унинг номидан унга берилган қимматли қоғозларни; қимматли қоғозларга инвестициялашга мўлжалланган пул маблағлари; қимматли қоғозларни бошқариш жараёнида қўлга киритилган пул маблағларини ишончли бошқарувни; инвестиция фондининг қимматли қоғозлари портфелини тузишни ва бу портфелни диверсификация қилиш бўйича хизматлар кўрсатишни; шунингдек фонд билан тузилган шартномага мувофиқ инвестиция фондининг эгаси вазифасини амалга оширувчи исталган мулкчилик шаклидаги юридик шахс ҳисобланади. Кўрсатилган операциялар инвестиция фондларини бошқарувчи компания фаолиятининг мутлақ турлари ҳисобланади.

Бошқарувчи компаниянинг таъсисчилари юридик ва жисмоний шахслар бўлиши мумкин, давлат хокимияти ва бошқарув органлари, шунингдек улар томонидан таъсис қилинган устав фонднинг 25 фоиздан ортигини давлат улуши ташкил этувчи корхоналар бундан мустасно.

Инвестиция фондларининг бошқарувчи компанияси депозитарий, давлат бошқарув органи, ноtijорат ташкилоти, шунингдек аффилиланган шахс (шахслар) томонидан тузилган корхона бўлиши мумкин эмас.

Инвестиция фондларини бошқарувчи компания уставида инвестиция фондларининг активларини бошқариш унинг мутлақ фаолият тури ҳисобланиши тўғрисидаги ҳолат мавжуд бўлиши шарт.

Қимматли қоғозларни сақлаш, қимматли қоғозлар бўйича ҳуқуқларни ҳисобга олиш ва тасдиқлаш бўйича хизматлар *депозитар фаолият* ҳисобланади.

Депозитар фаолиятни амалга оширувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал катнашчиси *депозитарий* деб номланади. Фақат юридик шахсгина депозитарий булиши мумкин.

Қимматли қоғозларни сақлаш, қимматли қоғозлар бўйича ҳуқуқларни ҳисобга олиш ва тасдиқлаш бўйича депозитарий хизматларидан фойдаланадиган шахс депонент ҳисобланади.

Депозитарий ва депонент ўртасидаги муносабатлар тегишли шартнома билан тартибга солинади.

Депозитар шартнома – депозитарий билан депонент ўртасида ёзма шаклда тузиладиган, қимматли қоғозларни сақлаш ва қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиб турувчи шартнома.

Депозитар хизмат кўрсатиш тўғрисида шартнома тузиш депонентнинг қимматли қоғозларга мулк ҳуқуқи депозитарийга ўтишига олиб келмайди.

Депозитарий ўзига депонентга қўйилган қимматли қоғозларнинг бут сақланиши учун, шунингдек қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиб бориш бўйича ўз бурчларини бажармаганлиги ёки тегишли даражада бажармаганлиги учун, шу жумладан депонент ҳисобварақлари бўйича ёзувларнинг тўлаллиги ва тўғрилиги учун қонунда белгилангандек жавобгар бўлади.

Депонентларнинг қимматли қоғозларига депозитарийнинг мажбуриятлари бўйича ундирув қаратилиши мумкин эмас.

Ўзаро мажбуриятларни белгилаш, аниқлаш ва ҳисобга олишга доир фаолият *клиринг* деб ҳисобланиб, бу фаолият битимга доир ахборотни тўплаш, солиштириш, унга тузатиш киритиш ҳамда қимматли қоғозларга доир фуқаровий-ҳуқуқий битимларни ижро этиш учун бухгалтерия ҳужжатларини тайёрлаш операцияларини назарда тутати.

Қимматли қоғозларга доир битимлар бўйича ҳисоб-китоб-клиринг операцияларини амалга оширувчи қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчилари *ҳисоб-китоб-клиринг палатаси* (ташкилоти) деб аталади.

Қимматли қоғозларга доир операциялар юзасидан ҳисоб-китоб олиб борилиши муносабати билан клирингни амалга оширувчи ташкилотлар ўзаро мажбуриятларни аниқлаш чоғида тайёрлаб қўйилган қимматли қоғозлар, пул маблағлари ва бухгалтерия ҳужжатларини ижрога қабул қилиб олаётганларида қимматли қоғозлар бозорининг қайси қатнашчиси учун ҳисоб-китоб ишлари амалга оширилаётган бўлса, шу қатнашчи билан тузган ўз шартномаларига асосланадилар.

Ҳисоб-клиринг палаталарининг (ташкилотларининг) мижозлари маблағларига ҳисоб-клиринг палаталарининг (ташкилотларининг) мажбуриятлари юзасидан бўйича ундирув қаратилиши мумкин эмас.

Трансфер-агентнинг фаолияти деганда, қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш тизимида тааллуқли ҳужжатларни қабул қилиш, қайта ишлаш ва ўтказиш бўйича хизматлар курсатиш тушунилади.

Қимматли қоғозлар бозорининг трансфер агент фаолиятини амалга оширувчи профессионал қатнашчиси *трансфер-агент* деб номланади.

Эмитент билан ўзаро муносабатда трансфер-агент қуйидагиларни амалга оширади:

- эмитент билан тузилган шартномага мувофиқ белгиланган муддатда реестр шакллантириш учун марказий регистраторга суров юбориш;

- марказий регистратордан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қимматли қоғозлар эгалари реестрини қабул қилиш;

- қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда эмитентга қимматли қоғозлар реестрини етказиш ва бериш.

Трансфер-агент эмитентга марказий регистратордан олинган қимматли қоғозлар эгалари реестри ва бошқа маълумотларни ўз вақтида етказиб бериш ва уларнинг сақланиши юзасидан жавобгар ҳисобланади.

Қимматли қоғозларни бегоналаштирувчи (сотиб олувчи) билан ўзаро муносабатда трансфер-агент қуйидагиларни амалга оширади:

- қимматли қоғозларни бегоналаштирувчидан (сотиб олувчидан) олинган ҳужжатларни текшириш, рўйхатга олиш ва ҳисобга олиш;

- мижозлардан олинган ҳужжатларни рўйхатга олиш ва ҳисобга олиш;

- қимматли қоғозларни бегоналаштирувчига хизмат кўрсатаётган депозитарийга қимматли қоғозлар бўйича ҳуқуқларнинг ўтишига асос ҳисобланувчи ҳужжатларни етказиб бериш ва тақдим этиш;

- имзолар тақдим этилган ҳужжатларда кўрсатилган шахслар (уларнинг вакиллари) томонидан қўйилганлигини қафолатлаш;

- операциялар қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни қабул қилиш;

- бегоналаштирувчининг (сотиб олувчининг) хизмат кўрсатувчи депозитарийдан шартномага мувофиқ олинган қимматли қоғозларни бегоналаштирувчига (сотиб олувчига) етказиб бериш ва тақдим этиш.

Бегоналаштирувчи (сотиб олувчи)нинг қимматли қоғозлар трансфер-агенти билан муносабатлари шартнома асосида тартибга солинади.

Қимматли қоғозлар бўйича *биржадан ташқари савдолар ташкилот-чисининг фаолияти* деганда, инвесторларга воситачиларни ёлламасдан туриб

савдоларда қатнашиш имкониятини берувчи аризалар қабул қилиш пунктлари, махсус компьютер савдо тизимларидан фойдаланишнинг белгиланган қоидалари бўйича қимматли қоғозлар савдосини ташкил қилиш фаолияти тушунилади.

Биржадан ташқари савдолар ташкил қилиш, шунингдек биржадан ташқари листинглар қоидалари қимматли қоғозларнинг биржадан ташқари савдоси ташкилотчиси томонидан қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи билан келишган ҳолда белгиланади.

Биржадан ташқари листинг - қимматли қоғозларнинг биржадан ташқари савдога уларни биржадан ташқари бюллетенига киритган ҳолда, савдога қўйишдир.

Биржадан ташқари савдолар ташкилотчиси қонун ҳужжатларида ўрнатилган тартибда ўтказилаётган савдоларнинг ошкоралиги ва оммавийлигини таъминлаши лозим.

6.2 параграфда айтилганидек, банклар қимматли қоғозлар бозорида эмитентлар, инвесторлар сифатида қатнашиши мумкин. Қимматли қоғозлар бозорида банкларнинг профессионал фаолияти қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан бериладиган лицензия асосида амалга оширилади.

Қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчилари томонидан қимматли қоғозлар билан тузиладиган битимлар ва инвесторлар маблағларининг ҳисобини юритиш

Қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчиси инвесторлар иштирокида қимматли қоғозлар билан ўзи тузидиган барча битимларнинг ҳисобини юритади.

Қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчиси томонидан қимматли қоғозларнинг ҳамда инвесторлар маблағларининг ҳисобини юритиш унинг молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисобидан алоҳида тарзда, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда олиб борилади.

Қимматли қоғозлар бозорининг профессионал катнашчиси қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва муддатларда ўз архивида инвесторларнинг қимматли қоғозлари ва маблағлари ҳисобга олиш бўйича ҳужжатларни сақлаши шарт.

Қимматли қоғозлар бозорида фаолият турларини қўшиб олиб бориш

Қимматли қоғозлар бозорида турли профессионал фаолият турларини қўшиб олиб бориш бир шахснинг ўзига қимматли қоғозлар бозорида турли хил фаолиятни амалга ошириш учун бир нечта лицензиялар бериш орқали амалга оширилади.

Бошқарувчи компаниянинг фаолияти фаолиятнинг мутлак тури ҳисобланади. Трансфер-агентнинг фаолияти қимматли қоғозлар бозоридаги бошқа фаолият турлари билан қўшиб олиб борилиши мумкин эмас.

Қимматли қоғозлар бўйича фаолият турларини қўшиб олиб бориш ва операциялар ўтказиш соҳасидаги қўшимча чеклашлар қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тартибга солинади.

Ўзбекистон қимматли қоғозлар бозорида *депозитарий тизими ва бошқа фаолият турларини* алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Марказий депозитарий – Ўзбекистон Республикаси депозитарийларида қимматли қоғозларни сақлаш, ҳуқуқларни ҳисобга олиш ва ҳаракатининг ягона тизимини таъминловчи депозитарийдир.

Марказий депозитарий қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат унитар корхонаси сифатида тузиган.

Марказий депозитарий ўз фаолиятини хизмат кўрсатишдан олинган даромадлар ва бошқа тушумлар ҳисобига амалга оширади.

Марказий депозитарий хизматлари учун олинадиган тарифлар миқдори Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланади.

Марказий депозитарийнинг мутлақ *вазифалари* қуйидагилардан иборат:

- нодавлат эмиссиявий ҳужжатсиз қимматли қоғозларни сақлаш;
- қимматли қоғозларга нисбатан давлат ҳуқуқларини ва қимматли қоғозларни бошқариш бўйича ваколатли шахсларнинг қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларини ҳисобга олиш;
- депозитарийларнинг вакиллик ҳисобварақларини юритиш;
- биржа ва биржадан ташқари савдолар қатнашчиларининг қимматли қоғозлари савдоларга қўйилишидан олдин улар борлигини ва ҳақиқий эканлигини тасдиқлаш;
- савдоларда тузилган битимларга мувофиқ биржа ва биржадан ташқари савдолар қатнашчиларига қимматли қоғозлар етказиб берилишини таъминлаш;
- нодавлат эмиссиявий қимматли қоғозларнинг муомалага чиқарилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни сақлаш;
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида норезидентлар томонидан, шунингдек қимматли қоғозларнинг хорижий фонд бозорларида Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан чиқарилган қимматли қоғозларни ҳисобга олиш;
- марказий регистратор вазифасини амалга ошириш;
- инвестиция фондлари томонидан чиқарилган ва уларга тегишли қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш;
- Ўзбекистон Республикаси депозитарлик тизимида Депонентларнинг ягона базасини юритиш;
- депозитарийлар тизимида қимматли қоғозлар ҳаракати тўғрисидаги ахборотларни жамлаш ва тартибга солиб туриш.

Депозитар операциялар ва депозитар операциялар стандартлари

Қимматли қоғозлар билан депозитар операциялар (кейинги ўринда – депозитар операциялар) – қимматли қоғозларни сақлаш ва қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш бўйича депозитарийлар томонидан ҳисобга олиш рўйхатларида амалга ошириладиган операциялар.

Депозитар операциялар стандартлари – депозитар операциялар ўтказишнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тасдиқланадиган меъёрлари ва қоидалари.

Депозитар операциялар стандартларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва депозитарийлар уларга риоя этишини назорат қилиш қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан амалга оширилади.

Депозитарий тизимида *депонент ҳуқуқлари ва мажбуриятларини* алоҳида кўрсатиш мақсадга мувофиқ, улар қуйидаги ҳуқуқларга эгадир:

- депозитарийдаги ўзининг депо ҳисобварағида бўлган қимматли қоғозларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва доирада тасарруф этиш. Депонентда депозитарийда ҳисобга олиннадиган қимматли қоғозларни тасарруф этиш ҳуқуқи қимматли қоғозлар унинг депо ҳисобварағига киритилган пайтдан эътиборан вужудга келади;

- депозитарийга ўз депо ҳисобварағи бўйича операцияларни амалга ошириш юзасидан топшириқ бериш (учинчи шахслар олдида зиммасига мажбуриятлар юкланган қимматли қоғозларни уларга юкланган мажбуриятлар тугаганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни тақдим этмай туриб ўтказиш тўғрисидаги фармойиш бундан мустасно), сўров киритиш, топшириқлар бажарилганлиги тўғрисидаги ҳисоботни талаб қилиш;

- ўзига тегишли ҳужжатли қимматли қоғозларни сақлаш ва исталган депозитарийга ҳужжатли ва ҳужжатсиз қимматли қоғозларга нисбатан мулк эгаллиги ҳуқуқини ҳамда бошқа ашёвий ҳуқуқларни ҳисобга олишни топшириш;

- депозитар шартнома тузиш тўғрисидаги қарор қабул қилгунга қадар депозитарийда қимматли қоғозларни сақлаш ва ҳисобга олиш қоидалари билан танишиш;

- депозитар шартнома шартларига мувофиқ ўз депо ҳисобварағининг ҳолати ҳақида кўчирма олиш ва ўзининг депо ҳисобварағи бўйича депозитарий томонидан ўтказилган операциялар тўғрисида ҳисобот олиш.

Депонент қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Депонент қуйидагиларга *мажбурдир*:

- ўзининг ваколатли шахсининг ваколати тугатилиши ёки ўзгариши тўғрисида депозитарийни хабардор қилиш;

- ўз реквизитларидаги барча ўзгаришлар ҳақида депозитарийга хабар бериш;

- депозитарийнинг ёзма хабарлари тўғрилигини ва тўлаллигини текшириш, агар ноаниқликлар борлиги аниқланадиган бўлса, улар ҳақида депозитарийни ўз вақтида хабардор қилиш.

Депонент қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Бунда депозитарий қуйидаги *ҳуқуқларга* эгадир:

- белгиланган тартибда ҳужжатли қимматли қоғозларнинг ҳақиқийлигини текшириш;

- қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳужжатли қимматли қоғозларни инкассация қилиш ва ташиш;
- депонентларнинг топшириғига биноан уларга тегишли қимматли қоғозлар бўйича даромадларни ўтказиш;
- эгасининг ёзма топшириғига биноан акциядорларнинг умумий йиғилишида унинг манфаатларини ифодалаш;
- қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда брокер мижозларининг қимматли қоғозларига бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш.

Депозитарий қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Депозитарий қуйидагиларга *ҳақли эмас*:

- ўзига сақлаш учун берилган мулкдан қимматли қоғозлар сифатида фойдаланиш ёки депо ҳисобварағидан депонентнинг рухсатсиз қимматли қоғозларни ўтказиш, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;
- ўзи чиқарган қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқ ҳисобини юритиш;
- қимматли қоғозлар билан ўзининг номидан ва ўз ҳисобидан битимлар тузиш, депозитарийнинг ўзи чиқарган қимматли қоғозларга доир битимлар бундан мустасно.

Агар қонун ҳужжатларида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, Марказий депозитарий қуйидагиларга ҳам *ҳақли эмас*:

- қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқларнинг ҳисобини юритиш, ушбу модданинг биринчи қисми олтинчи хатбошиси, ушбу Қонуннинг 48 ва 50-моддаларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;
- бошқа юридик ва жисмоний шахсларга молиявий ёрдам кўрсатиш;
- бошқа юридик шахсларнинг устав жамғармасида қатнашиш.

Депозитарий қуйидагиларга *мажбурдир*:

- ўзига сақлаш учун топширилган қимматли қоғозларнинг сақланишини таъминлаш;
- ҳар бир депонентга тегишли қимматли қоғозларнинг турлари, сони ва номинал қийматини ҳисобга олиб бориш;
- қимматли қоғозлар зиммасига мажбуриятлар юклатилган ҳоллар ва улар тугатилган ҳоллар ҳисобини юритиш;
- қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи томонидан белгиланган тартиб ва муддатларда депозитар операцияларга оид ҳужжатларни ўз архивларида сақлаш;
- депонентлар ҳисобварақлари бўйича операцияларни фақат депонентларнинг ёки уларнинг ишончли вакиллари ёзма топшириқлари асосида амалга ошириш, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;
- депо ҳисобварақлари ҳолатига ўзгартишлар киритишга асос ҳисобланувчи барча бирламчи ҳужжатларни сақлаш;
- депонентнинг қимматли қоғозларга мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларини депо ҳисобварағидан тегишли кўчирма бериш билан тасдиқлаш;

- депо ҳисобварақларининг ҳолати ва ундаги қимматли қоғозларнинг мавжудлиги, уларнинг ҳаракати тўғрисидаги ахборотнинг махфийлигини таъминлаш, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно;

- депо ҳисобварағи бўйича операцияларни қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи, монополияга қарши кураш давлат органи, шунингдек суд, суриштирув ва тергов органларининг қарорлари асосида, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тугатиш;

- қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи, солиқ органи, монополияга қарши кураш давлат органи, шунингдек суд, суриштирув ва тергов органларининг талабига биноан ўзининг фаолиятига тааллуқли маълумотларни қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган тартибда ва доирада тақдим этиш;

- ўзига етказилган зарарларни суғурта қилдириш, махсус жамғармалар тузиш ёки қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа йўллар билан қоплаш усуллари кўзда тутиш;

- ҳужжатли (нақд) акциялар ва корпоратив облигацияларни беғараз тарзда қабул қилинишини ва сақланишини ҳамда уларнинг ҳужжатсиз (нақдсиз) шаклга ўтказилиши бўйича зарур ҳаракатларни кўришни амалга ошириш.

Қимматли қоғозларнинг *номинал сақловчи* вазифасини бажаришда депозитарий яна қуйидагиларга ҳам *мажбурдир*:

- миждо билан тузилган шартномада тегишли кўрсатма мавжуд бўлган ҳолларда, ушбу шахс мазкур қимматли қоғозлар бўйича ўзига тегиши керак бўлган ҳамма тўловларни олишини таъминлашга қаратилган ҳаракатларнинг барчасини амалга ошириш;

- брокерлик фаолиятини амалга ошириш чоғида, қимматли қоғозлар юзасидан битимлар ва операцияларни фақат қимматли қоғозлар эгасининг топшириғига мувофиқ ва у билан тузилган шартномага кўра амалга ошириш;

- бошқа шахсларнинг топшириғига кўра ўзи сақлаб турган қимматли қоғозлар ҳисобини алоҳида ҳисобварақларда ҳисобга олиб бориши ва қимматли қоғозларни сақлаб туриш ҳақида топшириқ берган шахсларнинг талабларини қондириш мақсадида ушбу ҳисобварақларда доимо етарли миқдорда қимматли қоғозларга эга бўлиш.

Депозитарий қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Депозитарийларда қимматли қоғозлар сақланишининг кафолати

Депозитарийларда қимматли қоғозларнинг сақланиши уларни қимматли қоғозларни сақлашга доир талабларга жавоб берадиган қимматли қоғозларни сақлаш жойларида сақлаш ва ҳисобга олиш рўйхатларини депозитар операциялар стандартларига мувофиқ ҳолда юритиш орқали таъминланади.

Марказий депозитарийда сақланаётган ва ҳисобга олинаётган қимматли қоғозларнинг сақланиши шунингдек Марказий депозитарийнинг маълумотлари мажмуида қўшимча сақлаб турилиши, техник тизимларда

узилиш юз берганда ва кутилмаган вазиятлар вужудга келганда Марказий депозитарий маълумотлари мажмуини тезкор тиклаш орқали таъминланади.

Қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш бўйича ваколатли давлат органи қимматли қоғозларнинг депозитарийларда сақланиши ва уларга бўлган ҳуқуқ ҳисоби юритилиши ишончилигини таъминлашга доир қўшимча талабларни белгилаши мумкин.

Депозитарийнинг жавобгарлиги

Депозитарий қуйидаги ҳолларда ўз депонентлари олдида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгардир:

- депо ҳисобварақларида қимматли қоғозлар эгалари ва уларга тегишли қимматли қоғозлар тўғрисидаги ёзувлар йўқотилганда. Депозитарий ўз ҳисобидан йўқотилган ёзувларни тиклайди;

- депонентларнинг ҳужжатли қимматли қоғозлари депозитарийнинг сақлаш жойларида тегишлича сақланмаганлиги оқибатида улар йўқотилган ёки яроқсиз ҳолга келганда. Депозитарий кўрсатилган қимматли қоғозларни тайёрлашга кетадиган харажатларни қоплайди ёки ўз ҳисобидан янгиларини тайёрлайди;

- қимматли қоғозлар чиқарилганлигини тасдиқлайдиган ҳужжатларни ва ҳисобга олиш рўйхатларидаги ёзувларни лозим даражада сақламаганда ва бу уларнинг йўқолиши ёки яроқсиз ҳолга келишига сабаб бўлганда. Депозитарий ўз ҳисобидан кўрсатилган ҳужжатларни ва қимматли қоғозларнинг ҳисобга олиш рўйхатларини тиклайди;

- депонентларга тегишли қимматли қоғозларга эгалик ҳуқуқи ўз вақтида ва лозим даражада ҳисобга олинмаганда. Депонентга тегишли қимматли қоғозларга бўлган ҳуқуқни ўз вақтида ва лозим даражада ҳисобга олинмаган ҳолда депонентни депозитарий шартномасида белгиланган тартибда унга кўрсатилган хизматлар учун тўловлардан озод қилади;

- унинг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги депонент ўзига тегишли қимматли қоғозлар билан боғлиқ ҳуқуқларини амалга ошира олмаслигига олиб келганда. Депозитарий депонентга зарарни, шу жумладан бой берилган фойдани тўла ҳажмда тўлайди;

- депозитар шартнома шартларини бузганда.

Қимматли қоғозлар эгалари реестрини юритиш тизими

Қимматли қоғозлар эгалари *реестрини юритиш тизими* – қоғоз кўринишида ва/ёки маълумотларнинг электрон базаси ёрдамида қайд қилинган қимматли қоғозлар эгалари ва номинал сақловчилар идентификациясини таъминловчи, қимматли қоғозлар эгалари реестрини тузиш, шунингдек реестрда рўйхатга олинган шахслардан ахборотларни олиш ва юборишга имкон яратувчи маълумотларнинг мажмуи тушунилади.

Реестр юритиш тизимида қимматли қоғозларнинг эгаси ёки номинал сақловчининг рўйхат рақами унинг депонентлар ягона базасида рўйхатга олинган шахс коди ҳисобланади.

Акциялар ва корпоратив облигациялар муносабатларида қимматли қоғозлар эгалари реестрини юритиш мажбурий ҳисобланади.

Қимматли қоғозлар эгалари реестри рўйхатдан ўтказилган қимматли қоғозлар эгаларининг белгиланган санада шаклланган рўйхати бўлиб, уларга қарашли эгаси ёзилган қимматли қоғозларнинг миқдори, номинал қиймати ва тоифаси ушбу рўйхатда кўрсатилади.

Қимматли қоғозларнинг эгалари реестрини шакллантириш марказий рўйхатга олувчи вазифасини бажарувчи Марказий депозитарий томонидан Марказий депозитарий ва депозитарийлар-номинал сақловчилар депонентлари депо ҳисобварақларининг белгиланган санадаги ҳолати тўғрисидаги маълумотларни тўплаш ва қайта ишлаш йўли билан амалга оширилади.

Қимматли қоғозлар эгалари реестрини юритиши мажбурий ҳисобланган эмитент Марказий депозитарий билан реестр юритиш бўйича шартнома тузишга ва Марказий депозитарий билан бевосита, ёки трансфер-агент орқали қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳамкорлик юритишни таъминлашга мажбур.

Марказий рўйхатга олувчи

Марказий депозитарий марказий рўйхатга олувчи вазифасини бажаришда қуйидагиларга ҳақли:

- қимматли қоғозларнинг номинал сақловчиларидан қимматли қоғозлар эгалари реестрини шакллантириш учун зарур маълумотларни сўраш ва олиш;
- эгалари Марказий депозитарийнинг мижозлари ҳисобланадиган қимматли қоғозлар бўйича битимларни рўйхатга олиш;
- эмитент билан қимматли қоғозлар эгалари ва номинал сақловчиларни эмитент умумий йиғилишининг чақирилиши ёки унинг қимматли қоғозлари бўйича даромад тўлови муносабати билан хабардор қилиш бўйича шартнома тузиш.

Марказий рўйхатга олувчи вазифасини бажариш вақтида Марказий депозитарий қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Марказий депозитарий марказий рўйхатга олувчи вазифасини бажаришда қуйидагиларга *мажбур*:

- қимматли қоғозлар эгалари реестрини шакллантиришни таъминлаш;
- маълум санада шакллантирилган қимматли қоғозлар эгалари реестрларини сақлаш;
- қимматли қоғозлар эгалари реестрини юритиш тизимига тааллуқли ахборотни ушбу қонунга мувофиқ тақдим этиш;
- реестр юритиш тизимига тааллуқли ахборотнинг махфийлигини таъминлаш.

Марказий рўйхатга олувчи вазифасини бажариш вақтида Марказий депозитарий қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа мажбуриятларни ҳам киритиши мумкин.

Марказий рўйхатга олувчи номинал сақловчи томонидан тақдим этилган қимматли қоғозлар эгалари реестрини шакллантириш учун зарур маълумотларнинг ишончлилиги учун жавобгар эмас.

Қимматли қоғозларни номинал сақловчи

Қимматли қоғозларни *номинал сақловчи* – қимматли қоғозларнинг эгаси бўлмагани ҳолда, бошқа шахснинг (қимматли қоғозлар эгаси ёки вакил қилинган шахснинг) топшириғига мувофиқ қимматли қоғозларни сақлаш, ҳисобга олиш ва уларга бўлган ҳуқуқларни тасдиқлашни амалга оширувчи реестр юритиш тизимида рўйхатга олинган депозитарий.

Қимматли қоғозларни номинал сақловчи мижозларининг қимматли қоғозлари унинг кредиторлари фойдасига ундириб олиниши мумкин эмас.

Номинал сақловчи марказий регистраторнинг талабига биноан ўзи номинал сақловчи ҳисобланган қимматли қоғозлар эгалари тўғрисидаги қимматли қоғозлар эгалари реестрини шакллантириш учун зарур маълумотларни белгиланган санага қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тақдим этишга мажбур.

Номинал сақловчи ўзида ҳисоби юритилаётган қимматли қоғозлар ва уларнинг эмитентлари реквизитларига марказий регистратордан олинган маълумотлар асосида ўзгартиришлар киритади.

Номинал сақловчи реестр юритиш тизимида тааллуқли ахборотларнинг ишончилиги, тўлалиги ва ўз вақтида марказий регистраторга тақдим этилиши юзасидан жавобгарликка эга.

Қимматли қоғозлар бозорига оид қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Қимматли қоғозлар бозорига оид қонун ҳужжатларининг бузилишида айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирокчилари эмитентлар билан ишлаган чоғидаги жавобгарлиги

Қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирокчилари қонунчиликка мувофиқ инвесторлар олдида уларга етказилган зарар учун куйидаги ҳолатлар бўйича мулкӣ жавбогар:

- инвесторлар талабига асосан қимматли қоғозлар бозорида инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликда белгиланган маълумотларни тақдим қилмаслик ёки нотўғри маълумотлар тақдим қилиш;

- қимматли қоғозлар эмиссиясининг белгиланган тартибини бузиш;

- қимматли қоғозларнинг инсофсиз рекламасини амалга оширганлик, қимматли қоғозларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилмаган чиқарилишининг рекламаси, шунингдек муомалада бўлиши қонун билан тақиқланган қимматли қоғозларнинг рекламаси учун;

- инвесторлар билан уларнинг қимматли қоғозлар бозорида инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳуқуқларини чеклайдиган, эмитентлар ва қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирокчиларининг жавобгарлигини чеклайдиган шартномаларни тузиш;

- аниқланган ҳийла-найранг ишлатиш фактлари ва қимматли қоғозлар бозоридаги бошқа қоидабузарликлар, шунингдек қимматли қоғозлар, қимматли қоғозларнинг эмитентлари, қимматли қоғозларга доир нархлар тўғрисида, шу жумладан рекламада қасддан бузиб кўрсатилган ахборотни

тақдим этиш йўли билан инвесторларни қимматли қоғозларни сотиб олиш ва сотишга даъват қилганлик учун;

- инвесторлар билан тузилган шартномалар шартларини бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик, шунингдек инвестор билан тузилган шартномада қайд этилганидан фарқ қиладиган шартларда битим тузганлик учун.

4. Молия бозорларида давлат молия институтларининг фаолияти ва роли

Умуман олганда, давлат молия бюджет ташкилотлари – бу молиянинг алоҳида фаолият соҳаси бўлиб, молия бозори орқали давлатнинг молиясини бошқариш негизида иқтисодий сиёсатни (монетар ва фискал) мамлакат иқтисодиёти манфаати йўлида амалга оширувчи молиявий институтлар ҳисобланади. Бундай институтларга Молия вазирлиги, Давлат Ғазнаси, Марказий банк, маҳаллий ҳокимият органлари, молия (ёки қимматли қоғозлар) бозорини тартиблаштирувчи ваколатли давлат органи (баъзи мамлакатларда бу орган молия бозори макрорегулятори (мегарегулятори) мақомига эга) киради. Уларнинг ҳар бири ўзига мос сиёсатни амалга ошириш мақсадида молия бозорида фаолият юритади (1.1 параграфга қаралсин).

Давлат молия институтлари фаолиятининг мақсади, вазифалари, функцияси, фаолият механизми, ҳосса ва хусусиятлари эвазига молия бозори таркибида алоҳида сегмент – давлат капитали ва ҳизматлари бозори фаолият юритади ва ривожланади. Бунда улар кредит-пул, бюджет-солиқ, инвестиция, эмиссия сиёсатларини юритувчи, демак давлатнинг молиявий инструментлари ва ресурслари билан боғлиқ операциялар институтлари ва давлат регулятори, давлатнинг молиявий ресурслари ва инструментлари аккумулятори ва мос равишда йирик инвестициялар манбаи, институционал инвестор, профессионал эмитент ва воситачи сифатида намоён бўлади.

Кўришиб турибдики, давлатнинг бундай молия институтлари банклар, суғурта компаниялари ва инвестиция институтлари билан бирга молия бозорининг профессионал, ўта зарур, фойдали ва энг салмоқли на фақат қатнашчиларидан, балки регулятори ҳисобланади.

Бу эса молия бозорининг рисксизлилик, жалбдорлилик, барқарорлик, молиявий ҳавфсизлик даражасини кўтаришга, бошқа ҳар қандай қатнашчилари фаолиятининг кафолати сифатида, самарали инвестицион ҳажмини ва жараёни сифатини оширишга ҳизмат қилади.

Шундай қилиб, давлатнинг ваколатли молия институтлари умуман иқтисодиётда, хусусан молия бозорида қуйидаги ролларни бажаради:

- монетар (кредит-пул) ва бюджет-солиқ (фискал) сиёсатларини мамлакатнинг иқтисодий ва ижтимоий ўсиши йўлида уйғунликда таъминловчи регулятив институтлар;

- давлат эҳтиёжлари ва иқтисодиёт субъектлари учун пул, валюта, кредит, бошқа молиявий инструментлар ва ресурслар билан боғлиқ операциялар бўйича профессионал тарзда фаолият юритувчи институтлар;

- молиявий ресурслар ва инструментлар аккумулятори, йирик инвестициялар манбаи;

- институционал инвестор (белгиланган тартибда);

- пул (фақат Марказий банк) ва давлат қимматли қоғозлари эмитенти (белгиланган тартибда);

- ваколатли давлат компаниялари (масалан, Марказий депозитарийси, бюджетдан ташқари фондлари ва ҳ.к. компаниялари) ва ташкилотлари (Давлат мулки Қўмитаси, Давлат солиқ ва божхона Қўмиталари, ташқи иқтисодий фаолият вазирлиги ва ҳ.к.) орқали молия бозорига регулятив таъсир қилувчи ва профессионал хизмат кўрсатувчи институт ва ҳ.к.

Молия бозорида давлат ўзининг қимматли қоғозлари эмитенти ва зарур объектларни молиялаштирувчи сифатида қуйидаги мақсадларни кўзлайди:

- жорий бюджет дефицитини (камамадини) молиялаштириш;

- аввал чиқарилган қарз мажбуриятларини сўндириш;

- давлат бюджетининг касса ижросини таъминлаш;

- солиқ тўловларининг нотекис тушумини текислаш;

- тижорат банкларини ликвид резерв активлар билан таъминлаш;

- давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилаётган мақсадли лойиҳа дастурларини молиялаштириш;

- ижтимоий аҳамиятга эга ташкилот ва муассасаларни қўллаб-қувватлаш ва ҳ.к.

Айтиш жўизки, пул эмиссияси ҳам давлат сиёсатининг инструменти (солиққа тортиш даражаси ва давлат харидлари сингари) ҳисобланади. Ушбу функцияни Марказий банк амалга оширади. Бунда у қуйидаги регулятив инструментларда фойдаланади: очиқ молия бозорларидаги операциялар, банклар учун мажбурий резерв миқдорини белгилаш, қайта молиялаштириш ставкасини ўрнатиш.

Умуман олганда, давлат ўз харажатларини молия бозори орқали қуйидаги уч усул билан молиялаштириши мумкин: солиқ тушумларини ошириш, аҳолидан қарз маблағларини жалб қилиш, қўшимча пул чиқариш (инфляция ҳавфини ҳисобга олган ҳолда).

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

1. Суғурта компанияларининг молия бозоридаги қандай фаолият турларини биласиз?
2. Суғурта компанияларининг молия бозоридаги роли қандай?
3. Қандай йирик суғурта компанияларини биласиз?
4. Банкларнинг молия бозоридаги қандай фаолият турларини биласиз?
5. Банкларнинг молия бозоридаги роли қандай?
6. Инвестицион банкларнинг фаолияти нимадан иборат?
7. Инвестиция институтлари кимлар?
8. Инвестиция институтларининг қайси фаолият турларини биласиз?
9. Инвестиция институтлари молия бозорида қандай аҳамиятга эга?
10. Давлат молия институтларининг молия бозоридаги қандай фаолият турларини биласиз?
11. Давлат молия институтларининг молия бозоридаги роли нимадан иборат?

3.АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛ

1-топшириқлар

1. Ўзбекистон давлат молия институтларининг миллий молия бозордаги ролини таҳлил қилинг.
2. Терминлар луғатини тузинг.

2-топшириқлар

1. Инвестиция институтларининг молия бозоридаги ролини таҳлил қилинг (жаҳон ва Ўзбекистон амалиёти бўйича).
2. Ўзбекистонда инвестиция институтларининг фаолият механизмини ўрганинг.
3. Терминлар луғатини тузинг.

3-топшириқлар

1. Банкларнинг молия бозоридаги ролини таҳлил қилинг.
2. Терминлар луғатини тузинг.

4-топшириқлар

1. Суғурта компанияларининг молия бозоридаги ролини таҳлил қилинг.
2. Терминлар луғатини тузинг.

4.ГЛОССАРИЙ

25-мавзу.Молиря бозорлари ва институтлари.

Молия бозори (финансовый рынок, Financial market) - мураккаб иқтисодий категория бўлиб, асосан капитал эгаси бўлган мулкдорлар билан қарз олувчилар ўртасидаги муносабатларни ифодалаб, бу муносабатлар маълум молиявий институтларнинг ёрдами билан амалга оширилади.

Молия бозори(финансовый рынок, Financial market)- **нинг** амал қилишига объектив шарт-шароит бўлиб, субъектларнинг молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжини қондириш манбаларнинг мос келмаслиги ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, халқ хўжалигида айрим корхона, бирлашмалар ёки хўжалик субъектларида ортиқча пул маблағлари бўлгани ҳолда бошқа бир субъектларда бу маблағларга муҳтожлик мавжуд бўлади.

Фойдаланувчилар (инвесторлар) (Пользователи (инвесторы), Users (investors))-жалб қилинган пул маблағларини бирор фаолиятга (ишлаб чиқаришни кенгайтириш, давлат харажатларини қоплаш) сафарбар қилувчи хўжалик юритувчи субъектлар ёки давлат ҳокимияти органларидир.

Қимматли қоғозлар бозори (Рынок ценных бумаг, Securities market)-бу жисмоний ва юридик шахсларнинг қимматли қоғозларни чиқариш, уларнинг муомалада бўлиши ва сўндирилиши билан боғлиқ муносабатлари тизимидир.

Хусусийлаштириш (приватизация, privatization)-бу давлат мулки бўлган объектларнинг ёки акцияларнинг жисмоний ва нодавлат юридик шахслар томонидан сотиб олиншидир.

Қимматли қоғозлар (ценные бумаги, securities) - бу ҳужжат (бланкли) шаклида ёки ихтисослаштирилган ташкилотлар (депозитарийлар)даги ҳисобрақамларда ёзувлар кўринишида алоҳида усул билан тасдиқланадиган, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қарз ёки акциядорлик капитали шаклида жалб этиладиган маблағларни жалб қилиш, қайта тақсимлаш ва қайтариб тўлаш соҳасидаги мулкӣ ҳамда у билан боғлиқ номулкӣ ҳуқуқлардир.

Облигация (связь, bond) - бу унинг эгаси қарз берганлигидан гувоҳлик берувчи ва унга ушбу қимматли қоғознинг номинал қийматини унда кўрсатилган муддатда белгиланган (қатъий) фоиз тўланган ҳолда қоплаш мажбуриятини тасдиқловчи қимматли қоғоздир.

Вексел (простой вексель, promissory note)-бу вексел берувчининг ёки векселда кўрсатилган бошқа тўловчининг векселда кўзда тутилган муддат келганда вексел эгасига маълум миқдордаги суммани тўлаш ҳақидаги сўзсиз мажбуриятини тасдиқловчи қимматли қоғоздир.

5. АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). – Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “ИQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “ИQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “ИQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ